સમયસાર વિશે

લેખક :- CA. જયેશ શેઠ – બોરીવલી www.jayeshsheth.com

૧. સમયસાર ગ્રંથમાં કહ્યું છે કે આપણે અનાદિથી બંધકથા અનેક વાર સાંભળી અને સંભળાવી છે, પરંતુ આત્માના ભેદજ્ઞાનની કથા ક્યારેય સાંભળી નથી. કાં આપણે તેના વિશે બિલકુલ વિચાર્યું ન હતું અથવા આપણે તેના વિશે વિપરીત રીતે વિચાર્યું હતું. એટલે કે તત્ત્વના વિચારમાં વિપરીતતા જ જોવા મળી છે. જેમ કે કોઈએ પોતાના આત્માને એકાંતથી શુદ્ધ માન્યો છે અને કોઈએ પોતાના આત્માને એકાંતથી અશુદ્ધ જ માન્યો છે. વાસ્તવમાં, આત્મા દ્રવ્યદૃષ્ટિથી શુદ્ધ છે અને પર્યાયદૃષ્ટિથી અશુદ્ધ છે. અપેક્ષાઓ સમજ્યા વિના, ન તો સમયસાર ગ્રંથ સમજાય એવો છે અને ન તો વ્યક્તિ પોતાનું આત્મકલ્યાણ કરી શકશે. આ જ આપણી અનાદિની કથા છે.

૨. રાગ-દ્વેષની કથા, ભક્તકથા, દેશકથા, શૌર્યકથા, વિકથા વગેરે તો બંધકથા છે જ, પરંતુ જો મોક્ષના ઉદ્દેશ્ય વિના જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મોની કથા કરતા હોઈએ તો તેને પણ બંધકથામાં સમાવી શકાય છે કારણ કે જો આપણે એ જાણકારીનો ઉપયોગ આત્મપ્રાપ્તિ એટલે કે સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્તિ માટે ન કરીયે તો આપણે અનાદિના દુ:ખના વિષચક્રમાંથી મુક્ત થઈ શકતા નથી, એટલે કે, આપણે અનાદિના કર્મોના વિષચક્રમાંથી મુક્ત થઈ શકતા નથી. તેથી, તમામ મુમુક્ષુઓએ પોતાનો સંપૂર્ણ પુરુષાર્થ આત્મપ્રાપ્તિ માટે જ લગાવવો જોઈએ.

3. સમયસાર ગ્રંથમાં એકત્વ-વિભક્ત આત્મા વિશે વાત કરવામાં આવી છે. એટલે કે વૈરાગ્યાદિ યોગ્યતા-સહિત આત્મસન્મુખતા પ્રાપ્ત કર્યા પછી, શુદ્ધાત્મામાં એકત્વ એટલે કે હુંપણું તથા પુદ્ગલકર્મોથી અને તે કર્મોને કારણે થતા આત્માના ભાવોથી વિભક્ત એટલે કે ભેદજ્ઞાન કરવાનું છે. આમ કરવાથી, યોગ્યતાયુક્ત જીવોને આત્માનુભૂતિ થાય છે. પરંતુ જો કોઈ વ્યક્તિ આત્માની યોગ્યતા વિના આવો પ્રયાસ

WWW.JAYESHSHETH.COM

અનેક વાર પણ કરે છે તો પણ તેને આત્માનુભૂતિ થતી નથી. તેનાથી વિપરીત, તેને આત્માનુભૂતિનો ભ્રમ થવાની સંભાવના જ વધુ હોય છે.

૪. સમયસાર ગ્રંથમાં પરને બે ભાગમાં વહેંચવામાં આવ્યું છે - એક વર્ણાદિ પુદ્ગલના ભાવ અને બીજા રાગાદિ કર્મોને કારણે થતા જીવના ભાવ. આ બન્નેથી જ્યારે કોઈ જીવ વૈરાગ્યાદિ યોગ્યતા પામીને આત્મસન્મુખતા પ્રાપ્ત કર્યા પછી ભેદજ્ઞાન કરે છે ત્યારે તે આત્માનુભૂતિ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. જો કોઈ વ્યક્તિ આત્માની વૈરાગ્યાદિ યોગ્યતા વિના આવો પ્રયાસ અનેક વખત કરે છે તો પણ તેને આત્માનુભૂતિ થતી નથી. તેનાથી વિપરીત, તેને આત્માનુભૂતિનો ભ્રમ થવાની સંભાવના જ વધુ હોય છે.

૫. સમયસાર ગ્રંથમાં મુખ્યત્વે પરમ શુદ્ધ નિશ્ચયનયનો વિષય એવા શુદ્ધાત્માનું જ વર્ણન છે, તેમાં તેને જ આત્મા કહેવામાં આવ્યો છે. બીજા બધા વર્ણાદિ પુદ્ગલના ભાવો અને રાગાદિ જીવોના કર્મોના કારણે થતા ભાવોથી ભેદજ્ઞાન કરાવ્યું છે. પરંતુ આત્માની વૈરાગ્યાદિ યોગ્યતા વિના જો કોઈ વ્યક્તિ અનેક વાર શબ્દો દ્વારા આ ભેદજ્ઞાન કરવાની કોશિશ કરે તો પણ તેને આત્માનો અનુભવ થતો નથી, તેનાથી વિપરીત, તેને આત્માનુભૂતિનો ભ્રમ થવાની સંભાવના જ વધુ હોય છે.

૬. સમયસાર ગ્રંથમાં મુખ્યત્વે જ્ઞાનસામાન્યભાવ એવા જ્ઞાયકને જ આત્મા તરીકે વર્ણવવામાં આવ્યો છે. તેથી જ જણાવ્યું છે કે તેમાં પ્રથમથી છઠ્ઠા ગુણસ્થાનક સુધીના પ્રમત્તભાવ કે સાતમાથી ચૌદમા ગુણસ્થાનક સુધીના અપ્રમત્તભાવ નથી. અનેક લોકો તેને પર્યાયરહિત દ્રવ્ય પણ કહે છે, પરંતુ સમજવા જેવી વાત એ છે કે દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયરૂપે વસ્તુ અભેદ હોવાથી તેમાંથી પર્યાયને કાઢવી શક્ય જ નથી પરંતુ પર્યાયને ગૌણ કરવાની છે.

૭. સમયસાર ગ્રંથમાં મુખ્યત્વે જ્ઞાનસામાન્યભાવ એવા જ્ઞાયકને જ આત્મા તરીકે વર્ણવવામાં આવ્યો છે. આ અપેક્ષાએ એવું પણ કહેવાય છે કે આત્મામાં રાગાદિ વિશેષભાવ નથી પરંતુ જો કોઈ જીવ પોતાને એકાંતે રાગાદિરહિત માને છે તો તે

WWW.JAYESHSHETH.COM

મિથ્યાત્વરૂપે પરિણમે છે. તેથી દરેકે તેને જેમ યથાતથ્ય જણાવ્યું છે તેમ જ અનેકાંતથી સમજવું જોઈએ અને માનવું જોઈએ.

૮. સમયસાર ગ્રંથમાં મુખ્યત્વે જ્ઞાનસામાન્યભાવ એવા જ્ઞાયકને જ આત્મા તરીકે વર્ણવવામાં આવ્યો છે કારણ કે તેવો જ્ઞાયકભાવ જ આત્માનુભૂતિનો વિષય છે. આત્માનુભૂતિમાં કોઈ પણ વિશેષભાવ ન હોવાથી આત્માનુભૂતિ નિર્વિકલ્પ હોય છે તેને જ સમયસારમાં શુદ્ધનય તરીકે વર્ણવેલ છે. તે શુદ્ધનય પ્રાપ્ત જીવને એટલે કે સમ્યગ્દૃષ્ટિ (જ્ઞાની) જીવને અભેદ શુદ્ધાત્મા જ કે જે શુદ્ધનિશ્ચયનયનો વિષય છે તે ઉપાદેય છે – એમ જણાવેલ છે. તેથી જ જ્ઞાનીને નિશ્ચયનય આલંબન કરવાયોગ્ય છે, જ્યારે અજ્ઞાનીને આત્માનુભૂતિ ન હોવાને કારણે અજ્ઞાનીને વ્યવહારનયનો ઉપદેશ આપવાનું કહેવામાં આવ્યું છે કારણ કે તેને શુદ્ધનયની પ્રાપ્તિ થઈ નથી તેથી તે શુદ્ધનયનું આલંબન લઈ શકતો નથી. તેને વ્યવહારનય ઉપયોગી જણાવેલ છે. આ વાત ન સમજવાને કારણે અનેક ઉપદેશકો અજ્ઞાનીઓને પણ નિશ્ચયનયનો જ ઉપદેશ આપે છે.

૯. સમયસાર ગ્રંથમાં, આત્માને પુદ્ગલ કર્મોથી, કર્મોના નિમિત્તે થતા જીવના ભાવકર્મોથી અને નોકર્મોથી ભિન્ન બતાવ્યો છે કારણ કે તે જ જીવ આત્માનુભૂતિનો વિષય છે. પુદ્ગલ કર્મ અને નોકર્મ તો આત્માથી ત્રિકાળ ભિન્ન દ્રવ્ય જ છે પરંતુ કર્મોના નિમિત્તે થતા જીવના રાગાદિભાવ તો આત્મામાં જ થાય છે છતાં તે રાગાદિભાવ જીવના ત્રિકાળભાવ નથી અને આત્માનુભૂતિનો વિષય તો જીવનો ત્રિકાળભાવ જ હોય છે, તેથી તે અપેક્ષાએ તે રાગાદિ ભાવકર્મો જીવના નથી – એમ કહ્યું છે. તેથી આ વાત જ્ઞાનીની અપેક્ષાએ જણાવેલ છે, પરંતુ જો કોઈ અજ્ઞાની પણ આત્માનુભૂતિ ન હોવા છતાં શબ્દોમાં એવું બોલવાનું શરૂ કરે છે અને પોતાને એવો શુદ્ધ જ માનવા લાગે છે તો તે મહામિથ્યાત્વ જ ગણાશે – એ સમજવું પરમ આવશ્યક છે.

૧૦. પુદ્ગલ કર્મ જીવના વિશેષભાવોમાં જ નિમિત્ત બને છે નહીં કે જીવના સામાન્યભાવોમાં અને સમયસાર જેવા ગ્રંથનું હૃદય છે જ્ઞાનસામાન્યભાવ એટલે કે

દ્રવ્યાત્મા એટલે કે શુદ્ધાત્મા. સમયસાર ગ્રંથમાં મુખ્યત્વે જીવના તમામ વિશેષભાવોને અનાત્મા કહેવામાં આવ્યા છે. કારણ કે તે વિશેષભાવોથી ભેદજ્ઞાન કરવાથી જ સમયસારરૂપ જ્ઞાનસામાન્યભાવની અનુભૂતિ થાય છે અને સમયસારમાં મુખ્યત્વે સમયસારરૂપ જ્ઞાનસામાન્યભાવની અનુભૂતિ કરવાવાળા જ્ઞાનીનું જ વર્ણન છે. તેથી જ કર્તા-કર્મ અધિકારમાં પણ માત્ર ઉપાદાન અપેક્ષાએ જ કર્તા-કર્મની વાત કરવામાં આવી છે. નિમિત્તને કર્તા તરીકે સ્વીકારવામાં આવ્યું નથી.

૧૧. કર્મો પુદ્ગલ વર્ગણાઓના બનેલા છે, તેથી તે જડ છે, કર્મોના નિમિત્તે થવાવાળા જીવના ભાવ આત્માનું જ પરિણમન હોવાથી તે ચેતન છે અને નોકર્મ એટલે જીવનું શરીર, પત્ની, પુત્ર, પરિવાર, ઘર, મિલકત વગેરે જે જીવને કર્મોને કારણે મળેલા છે તે જડ, ચેતન અથવા મિશ્ર હોય છે. જ્યારે આત્માનુભૂતિ થાય છે ત્યારે આ ત્રણેયથી ભિન્ન શુદ્ધાત્માનો અનુભવ થાય છે. આત્માનુભૂતિ વિના જો કોઈ વ્યક્તિ પોતાને શુદ્ધાત્મા માનવા લાગે તો તેને ભ્રમ થઈ જાય છે, તેને લાગે છે કે પોતે જ્ઞાની (સમ્યગ્દૃષ્ટિ) છે વાસ્તવમાં તે નિશ્ચયાભાસી હોય છે એટલે કે તેને માત્ર શુદ્ધનયનો ભાસ જ હોય છે અનુભૂતિ નહીં. તેથી બધા મુમુક્ષુઓએ પ્રથમ આત્માની વૈરાગ્યાદિ યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરીને આત્મસન્મુખ બનવાનો પ્રયાસ કરવો જોઈએ, પોતાને શુદ્ધાત્મા માની લેવાનો પ્રયાસ કરવો ન જોઈએ કે જેનાથી તે નિશ્ચયાભાસી જ બનશે.

૧૨. જ્યારે કોઈ પણ જીવને આત્માનુભૂતિ થાય છે ત્યારે તેને સામાન્યભાવની એટલે કે દ્રવ્યાત્માની એટલે કે શુદ્ધાત્માની અનુભૂતિ થાય છે, ત્યારે તે જીવને હુંપણું તે શુદ્ધાત્મામાં સ્થાપિત થાય છે. તે શુદ્ધાત્મામાં જે હુંપણું છે તે અનુભૂતિના કાળે ઉપયોગરૂપે હોય છે અને પછીથી જ્યાં સુધી સમ્યગ્દર્શન રહે છે ત્યાં સુધી તે હુંપણું લબ્ધરૂપે હોય છે. આ રીતે તે જીવને શુદ્ધાત્મામાં હુંપણું ક્યારેક ઉપયોગરૂપે તો ક્યારેક લબ્ધરૂપે હોય છે. જ્યારે તેને શુદ્ધાત્મામાં હુંપણું લબ્ધરૂપે હોય છે ત્યારે તે પર્યાયનો જ્ઞાતા હોય છે. આ રીતે તે જીવને જ્ઞાતાદ્રષ્ટા કહેવાય છે. જો કોઈ વ્યક્તિ આત્માનુભૂતિ વગર પોતાને જ્ઞાતાદ્રષ્ટા માને છે અથવા જ્ઞાતાદ્રષ્ટા હોવાનું ધ્યાન કરે છે, તો તે માત્ર તેનો ભ્રમ જ છે.

૧૩. જ્યારે કોઈ જીવ આત્માનુભૂતિ વિના પોતાને જ્ઞાતાદ્રષ્ટા માને છે અથવા જ્ઞાતાદ્રષ્ટા હોવાનું ધ્યાન કરે છે ત્યારે તે જીવ પર્યાયમૂઢ મિથ્યાદૃષ્ટિ કહેવાય છે કારણ કે મિથ્યાદૃષ્ટિને માત્ર પર્યાયનો જ અનુભવ હોય છે, તેને દ્રવ્યનો અનુભવ નથી હોતો. વાસ્તવમાં જો તે અજ્ઞાની આધ્યાત્મિક માર્ગમાં પ્રગતિ કરવા ઇચ્છતો હોય તો તેણે તેના વર્તમાન પરિણામ પ્રત્યે ઉદાસ ન રહેવું જોઈએ પરંતુ તેને સત્યધર્મ સાથે સુસંગત બનાવવાના પ્રયત્નો કરવા જોઈએ. દાખલા તરીકે જ્યારે આપણને તાવ આવે છે ત્યારે આપણે માત્ર જ્ઞાતાદ્રષ્ટા નથી રહેતા પરંતુ તેની સારવાર કરીએ છીએ. તેવી જ રીતે અજ્ઞાની વ્યક્તિએ પણ પોતાની પર્યાય પ્રત્યે ઉદાસીન ન રહેવું જોઈએ પરંતુ તેને આધ્યાત્મિક માર્ગ સુસંગત બનાવવા યોગ્ય ઉપાય કરવો જોઈએ.

૧૪. તમામ સંસારી જીવોને પોતાના કર્મો અનુસાર જ તમામ સંયોગો મળે છે. તેથી તમામ સંસારી જીવો તેમને કયા સંયોગો મળશે તેમાં પરાધીન છે પરંતુ તેઓ તેમની પ્રતિક્રિયા આપવા માટે સ્વતંત્ર છે તેના કારણે જ જીવ મોક્ષ મેળવી શકે છે. મોક્ષ મેળવવા માટે જીવ અહીંયા જણાવ્યા પ્રમાણે પોતાના પરિણામને આધ્યાત્મિક માર્ગ અનુસારના કરવા માટે યોગ્ય ઉપાય કરી શકે છે: જેમ કે – ચાર ભાવના, ધન્યવાદ! સ્વાગતમ્! (Thank you! Welcome!), બાર ભાવના, વગેરે. આ રીતે અજ્ઞાની વ્યક્તિએ પોતાની પર્યાય પ્રત્યે ઉદાસીન ન રહેવું જોઈએ પરંતુ તેને આધ્યાત્મિક માર્ગ સુસંગત બનાવવા યોગ્ય ઉપાય કરવો જોઈએ, પોતે જ્ઞાતાદ્રષ્ટા હોવાના ભ્રમમાં રહીને મૂઢ બનીને રહેવું ન જોઈએ.

૧૫. ઘણા લોકો જ્ઞાતાદ્રષ્ટા રહેવાનું ધ્યાન કે અભ્યાસ કરે છે. તેઓ જાણતા નથી કે આત્માનુભૂતિ વિના મિથ્યાદૃષ્ટિને માત્ર પર્યાયનો જ અનુભવ હોય છે, તેથી જ સમયસાર ગ્રંથમાં અજ્ઞાનીને કર્તા અને જ્ઞાનીને અકર્તા જણાવેલ છે. જ્યારે અજ્ઞાની પર્યાયનો કર્તા હોય છે, તો તે પર્યાયનો જ્ઞાતાદ્રષ્ટા કેવી રીતે બની શકે? ક્યારેય ન બની શકે. તેથી જ અજ્ઞાની માટે જ્ઞાતાદ્રષ્ટા રહેવાનું ધ્યાન અથવા અભ્યાસ ભ્રમમાં

લઈ જવાવાળો બને છે અને તે પોતાના પરિણામનો આધ્યાત્મિક માર્ગ અનુસાર યથાર્થ ઉપાય પણ કરી શકતો નથી પરંતુ તે કેવળ મૂઢ જ બનીને રહે છે.

૧૬. આત્માના અનુભવ વિના મિથ્યાદૃષ્ટિને માત્ર પર્યાયનો જ અનુભવ હોય છે તેથી તે પર્યાયનો કર્તા બને છે. અને જ્ઞાની માત્ર શુદ્ધાત્માનો જ અનુભવ કરે છે તેથી જ્ઞાનીનું હુંપણું પણ તે શુદ્ધાત્મામાં જ હોય છે અને પર્યાયનો તે માત્ર જ્ઞાતાદ્રષ્ટા જ હોય છે કર્તા બનતો નથી. આ રીતે જ્ઞાનીને સ્વાભાવિક રીતે જ જ્ઞાતાદ્રષ્ટાભાવ રહે છે. તેથી અજ્ઞાનીએ જ્ઞાતાદ્રષ્ટા બનવાનો અભ્યાસ નહીં પરંતુ આત્માનુભૂતિ માટે આત્માની વૈરાગ્યાદિ યોગ્યતા પામવાનો પુરુષાર્થ કરવો જોઈએ કે જેથી તે આત્મસન્મુખ થઈને આત્માનુભૂતિ પ્રાપ્ત કરી શકે.

૧૭. જ્ઞાનીનું હુંપણું માત્ર શુદ્ધાત્મામાં જ હોવાથી તે પર્યાયનો જ્ઞાતાદ્રષ્ટા હોય છે કર્તા થતો નથી. તેથી જ જ્ઞાની ને બંધભાવમાં હુંપણું ન હોવાથી જ્ઞાનીને બંધ નથી – એમ કહેવામાં આવ્યું છે. કારણ કે જ્ઞાની બંધભાવની પર્યાયનો કર્તા નથી માત્ર જ્ઞાતાદ્રષ્ટા જ છે. જ્યારે અજ્ઞાનીને માત્ર પર્યાયનો જ અનુભવ હોવાથી તેનું હુંપણું પણ પર્યાયમાં જ હોય છે તેથી જ તે પર્યાયનો કર્તા થાય છે એટલે કે તે બંધનો પણ કર્તા થાય છે.

૧૮. અનાદિથી મારી ભૂલને કારણે જ હું સંસારમાં ભટકી રહ્યો છું. અનાદિથી મેં ક્યારેય મારી સ્વતંત્રતાનો ઉપયોગ મારા આત્માના ઉત્થાન માટે કર્યો નથી. તેથી એમ કહી શકાય કે મારા સંસાર અને મોક્ષ માટે હું પોતે જ જવાબદાર છું. આ સમજણ આવ્યા પછી, હવે બધા મુમુક્ષુઓએ આત્માની વૈરાગ્યાદિ યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરીને આત્મસન્મુખ થઈને આત્માનુભૂતિ મેળવવાનો જ પુરુષાર્થ કરવો જોઈએ.

૧૯. જ્ઞાનીને આદર એકમાત્ર શુદ્ધભાવનો જ હોય છે એટલે કે કેવળ શુદ્ધાત્મામાં જ રહેવાનો અભિપ્રાય હોય છે પરંતુ જ્યાં સુધી તે શુદ્ધાત્મામાં રહી શકતો નથી ત્યાં સુધી તે શુભભાવમાં રહે છે. જ્યારે અજ્ઞાનીને હજુ સુધી શુદ્ધભાવની અનુભૂતિ જ નથી પરંતુ તેણે પણ લક્ષ્ય તો શુદ્ધભાવનું જ રાખવું જોઈએ અને જ્યાં સુધી તેને તે શુદ્ધભાવની અનુભૂતિ ન થાય ત્યાં સુધી તેણે પણ રહેવું તો શુભભાવમાં જ જોઈએ. આ સમજણ

WWW.JAYESHSHETH.COM

ન હોવાને કારણે અનેક અજ્ઞાની જીવો શુભ અને અશુભને એકસમાન માનીને અશુભમાં કોઈપણ અફસોસ વગર મજા લેતા રહે છે કે જે તેમના અનંત સંસારનું કારણ બને છે.

૨૦. સમયસાર ગ્રંથની ટીકામાં આચાર્ય અમૃતચંદ્ર જણાવે છે કે આત્મજ્ઞાનના અભાવમાં શુદ્ધાત્માની શ્રદ્ધા તે ન જાણેલા ગધેડાના શિંગડાની શ્રદ્ધા સમાન હોવાથી તે શ્રદ્ધા સમ્યક્ શ્રદ્ધા હોતી નથી. એટલે કે તે શ્રદ્ધા કલ્પના માત્ર જ હોય છે. તેથી આત્મપ્રાપ્તિ થતી નથી, સાધ્ય આત્માની પ્રાપ્તિ થતી નથી. આવું હોવા છતાં અનેક ઉપદેશકો અજ્ઞાનીઓને પણ "હું શુદ્ધાત્મા છું" એમ માનવાનું કહે છે અથવા જાપ કરવા કહે છે અથવા ધારણા કરવાનું કહે છે અથવા નિર્ણય કરવાનું કહે છે. આત્માની વૈરાગ્યાદિ યોગ્યતા વિના અને આત્મસન્મુખતા પ્રાપ્ત કર્યા વિના આત્મજ્ઞાન થતુ નથી કારણ કે ત્યાં સુધી જીવ બહિરાત્મા જ છે અને બહિરાત્માને આત્માનુભૂતિ થતી નથી.

૨૧. જ્યાં સુધી જીવને આત્મજ્ઞાન ન હોય ત્યાં સુધી તે જીવને શુદ્ધાત્માનું અનુભવયુક્ત જ્ઞાન હોતું નથી, તેને માત્ર શાબ્દિક જ્ઞાન જ હોય છે. આપણે શુદ્ધાત્માનું શાબ્દિક જ્ઞાન તો અનેક વાર મેળવ્યું છે, પરંતુ જો શુદ્ધાત્માનું અનુભવયુક્ત જ્ઞાન ન મેળવીએ તો આપણે મોક્ષમાર્ગમાં પ્રવેશી શકતા નથી. શાબ્દિક જ્ઞાનથી તો જીવ અનેક વાર છેતરાય જાય છે, તેને લાગે છે કે તેણે આત્મા પ્રાપ્ત કર્યો છે પરંતુ વાસ્તવમાં તે માત્ર નિશ્ચયાભાસરૂપ ભ્રમમાં જ હોય છે.

૨૨. સંસારમાં ડૂબેલા જીવો જેને સુખ માને છે તે વાસ્તવમાં તો દુ:ખ જ છે કારણ કે એ સુખ (સુખાભાસ) પણ દુ:ખપૂર્વક જ હોય છે, એ સુખ માણતી વખતે પણ આકુળતાનું દુ:ખ હોય છે, એ સુખ ભોગવ્યા પછી પણ તેના અભાવનું દુ:ખ હોય છે અને તે સુખ ભોગવતી વખતે બંધાએલા પાપોને લીધે ભવિષ્યમાં પણ દુ:ખ આવે છે. આવા સુખને આપણે સુખ કેવી રીતે માની શકીએ? માની શકતા નથી. તેથી તમામ મુમુક્ષુઓએ સાચા સુખની શોધ કરવી જોઈએ. તેના માટે સૌ પ્રથમ તેઓએ આત્માની

WWW.JAYESHSHETH.COM

વૈરાગ્યાદિ યોગ્યતાપૂર્વક આત્મસન્મુખતા પ્રાપ્ત કરવાનો પુરુષાર્થ કરવો જોઈએ કે જેથી તેમને આત્માનુભૂતિ અને સાચા સુખની પ્રાપ્તિ થઈ શકે.

૨૩. અનાદિ કાળથી આપણે સુખાભાસને જ સુખ માનતા આવ્યા છીએ, જેમ મૃગજળની પાછળ હરણ દોડે છે, તેવી જ રીતે આપણે પણ સુખાભાસની પાછળ દોડીએ છીએ. બદલામાં આપણને અનંત દુઃખમય સંસાર જ મળે છે. તેથી, હવે આપણે આ સુખાભાસને ઓળખીને તેની પાછળ દોડવાનું બંધ કરવું જોઈએ અને સાચા સુખની શોધ કરવી જોઈએ. તેના માટે સૌ પ્રથમ આપણે આત્માની વૈરાગ્યાદિ યોગ્યતાપૂર્વક આત્મસન્મુખતા પ્રાપ્ત કરવાનો પુરુષાર્થ કરવો જોઈએ, જેથી આપણે આત્માનુભૂતિ અને સાચા સુખની પ્રાપ્તિ કરી શકીએ.

૨૪. જાણવું અને જોવું એ આત્માનું લિંગ છે, એટલે કે આત્માની ઓળખ છે, પરંતુ જાણવા-જોવાની ક્રિયા આત્માના વિશેષભાવમાં જ થાય છે, સામાન્યભાવમાં નહીં અને આત્માનુભૂતિનો વિષય માત્ર સામાન્યભાવ જ હોય છે, તેથી જ આત્માનુભૂતિમાં જે શુદ્ધાત્મા આવે છે તેને સમયસારમાં અલિંગગ્રાહ્ય કહ્યો છે. કારણ કે સમયસારમાં મુખ્યત્વે આત્માનુભૂતિના વિષયરૂપ શુદ્ધાત્માને જ આત્મા તરીકે વર્ણવવામાં આવ્યો છે.

૨૫. જીવ અને શરીર, વર્ણાદિનો એકક્ષેત્રાવગાહસંબંધ હોય છે પણ તાદાત્મ્યસંબંધ નથી હોતો કારણ કે બંને થોડો સમય તો સાથે રહે છે પણ તે ક્યારેય ત્રિકાળ સાથે રહેતા નથી. અભવ્ય જીવોના શરીરના પુદ્ગલો પણ બદલાતા રહે છે, એટલે કે તે અનન્ય નથી બનતા. એકમેવાદ્વિતીય નથી બનતા.

૨૬. જીવ અને પુદ્ગલનો અનાદિ કાળથી સંબંધ છે, તેથી જ અનેક શાસ્ત્રોમાં જીવને કથંચિત રૂપી પણ કહેવામાં આવ્યો છે. કારણ કે જો જીવ એકાંતે અરૂપી જ હોત તો તેનો પુદ્ગલ સાથે અનાદિબંધ કેવી રીતે હોઈ શકે? એ અનાદિબંધની અપેક્ષાએ જીવને કથંચિત અરૂપી અને કથંચિત રૂપી પણ કહેવાય છે – એ સમજવું આવશ્યક છે.

૨૭. જીવના એકેન્દ્રિયાદિ, બાદર-સુક્ષ્મ, પર્યાપ્ત-અપર્યાપ્ત વગેરે ભેદ જણાવ્યા છે તે જીવના કેવળ વિશેષભાવ જ છે. તેનાથી જીવની વર્તમાન સ્થિતિ, ગતિ વગેરે

જણાવવામાં આવે છે. પરંતુ એ બધા આત્માનુભૂતિનો વિષય એવા શુદ્ધાત્મામાં નથી હોતા કારણ કે શુદ્ધાત્મા એ સામાન્યભાવસ્વરૂપ જ છે અને એ બધા જીવના વિશેષભાવો છે. તેથી જ સમયસાર ગ્રંથમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે એ બધા જ આત્મા નથી કારણ કે સમયસારમાં મુખ્યત્વે આત્માનુભૂતિનો વિષય એવા શુદ્ધાત્માને જ આત્મા તરીકે વર્ણવવામાં આવ્યો છે.

૨૮. સમયસાર ગ્રંથમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે ગુણસ્થાનકોની રચના પૌદ્ગલિક મોહકર્મના ઉદયથી થાય છે, તો તે જીવ કેવી રીતે હોઈ શકે કારણ કે જો તેઓ અચેતન કર્મોનું કાર્ય છે તો તે અચેતન જ હોવા જોઈએ, ખરું ને? જીવનો પૌદ્ગલિક મોહકર્મની સાથે નિમિત્ત-નૈમિત્તિક સંબંધ છે કારણ-કાર્ય સંબંધ નથી, તેથી જ્યારે જીવ તેની યોગ્યતાને કારણે ગુણસ્થાનરૂપે પરિણમે છે ત્યારે તે પૌદ્ગલિક મોહકર્મ નિમિત્ત બને છે. પરંતુ ગુણસ્થાનક વિશેષભાવ હોવાને કારણે આત્માનુભૂતિનો વિષય એવા શુદ્ધાત્મામાં નથી કારણ કે તે શુદ્ધાત્મા સામાન્યભાવરૂપે જ હોય છે અને ગુણસ્થાનક એ જીવનો વિશેષભાવ છે. તેથી જ સમયસાર ગ્રંથમાં એવું કહેવામાં આવ્યું છે કે ગુણસ્થાનક એ આત્મા નથી કારણ કે સમયસારમાં મુખ્યત્વે આત્માનુભૂતિનો વિષય એવા શુદ્ધાત્માને જ આત્મા તરીકે વર્ણવવામાં આવ્યો છે.

૨૯. સમયસાર ગ્રંથમાં કહ્યું છે કે જ્યાં સુધી કોઈ જીવ, આત્મા અને આસ્રવ વચ્ચેનો તફાવત જાણતો નથી ત્યાં સુધી તે અજ્ઞાની ક્રોધાદિક આસ્રવમાં પ્રવર્તે છે. આપણે અનેક વાર શબ્દોમાં તો આત્મા અને આસ્રવ વચ્ચેનો તફાવત જાણ્યો છે પરંતુ શુદ્ધાત્માની અનુભૂતિપૂર્વક આત્મા અને આસ્રવ વચ્ચેનો ભેદ જાણ્યો નથી, તેથી જ આપણે અનાદિથી આ સંસારમાં ભટકી રહ્યા છીએ. જો શબ્દોમાં જ આત્મા અને આસ્રવ વચ્ચેનો તફાવત જાણી લેવાથી આપણી મુક્તિ થઈ જતી હોત તો આપણે અત્યારે અહીંયા ન હોત, આપણે સિદ્ધ બની ગયા હોત. તે માટે આપણે સૌ પ્રથમ આત્માની વૈરાગ્યાદિ યોગ્યતાપૂર્વક આત્મસન્મુખતા પામવાનો પુરુષાર્થ કરવો જોઈએ કે જેથી આત્માનુભૂતિ દ્વારા આપણે આત્મા અને આસ્રવ વચ્ચેનો ભેદ જાણીને ક્રોધાદિ આસ્રવથી મુક્ત થઈ શકીએ.

WWW.JAYESHSHETH.COM

૩૦. વ્યવહારથી ભગવાને ચાર શરણ બતાવ્યા છે - અરિહંત, સિદ્ધ, સાધુ અને સત્યધર્મ અને નિશ્ચયથી જેણે પોતાના આત્માને પ્રાપ્ત કર્યો છે તેમના માટે પોતાનો શુદ્ધાત્મા. અનેક લોકો પુણ્યને જ ધર્મ માને છે, પરંતુ આત્માનુભૂતિના લક્ષ વિનાનું પુણ્ય જીવને ભવ-ભ્રમણમાંથી મુક્ત કરાવી શકતું નથી. તેથી, આપણે પુણ્યને શરણ ન માની શકીએ, પરંતુ આત્માનુભૂતિના લક્ષપૂર્વક બંધાયેલું પુણ્ય મોક્ષમાર્ગમાં ચોક્કસપણે મદદ કરી શકે છે.

૩૧. અનાદિથી જીવને એક બાજુ ઊંડી ખાઈ છે અને બીજી બાજુ મોક્ષમહેલ છે. એક બાજુ ખાઈવાળો ઢોળાવ હોવાના કારણે અનાદિથી જીવ આ સંસારરૂપી ખાઈમાં ફસાઈને અનંત દુઃખો ભોગવી રહ્યો છે. હવે તે જીવે નક્કી કરવાનું છે કે તેને શું જોઈએ છે? એક બાજુ અનંત દુઃખ છે અને બીજી બાજુ અનંત સુખ છે. જીવ અનાદિથી સુખ તો ઈચ્છે છે, પરંતુ પુરુષાર્થ સંસાર માટે જ કરતો રહે છે, તેથી તેને અનંત દુઃખ જ મળે છે. તે અનંત દુઃખોથી મુક્ત થવા માટે પહેલા તેને સંસારનું સત્યસ્વરૂપ સમજવું જોઈએ અને પોતાના બહિરાત્મપણાને દૂર કરીને વૈરાગ્યપૂર્વક આત્મસન્મુખતા પ્રાપ્ત કરીને આત્માનુભૂતિ કરવી જોઈએ.

૩૨. અનાદિથી જીવ સુખને બહાર શોધે છે, પણ જીવનું સુખ જીવની બહાર કેવી રીતે હોઈ શકે? જેમ કસ્તૂરી મૃગ કસ્તૂરીને બહાર શોધે છે, તેમ જીવ પણ પોતાના અંદર રહેલા સુખને બહાર શોધે છે. જેમ કૂતરો હાડકું ચાવે છે ત્યારે તે હાડકાના કારણે નિકળેલા પોતાના લોહીને હાડકામાંથી આવેલું લોહી સમજે છે, તેમ જીવ પણ અનાદિથી અંદરના સુખને બહારથી મળતું સુખ માને છે અને વિષયો પાછળ દોડીને પોતાનો અનંતકાળ દુઃખમય બનાવી દે છે. આ જ આપણી અનાદિની કથા છે.

૩૩. જીવ ચેતન છે અને કર્મ પુદ્ગલ અચેતન છે. પરંતુ અનાદિથી બંનેનો નિમિત્ત-નૈમિત્તિક સંબંધ એવો છે કે કર્મ કદી પણ જીવને અચેતન કરી શકતા નથી, પરંતુ તે જીવના અનંત દુઃખોના નિમિત્ત અવશ્ય બની શકે છે અને એ જ અનાદિથી થઈ રહ્યું

WWW.JAYESHSHETH.COM

છે. કર્મ એટલે જીવના ભૂતકાળના ભાવ, તે જ અજ્ઞાનયુક્ત ભાવ જીવના અનંત દુઃખોના નિમિત્ત બની જાય છે. તેથી કર્મોને દોષ ન આપતા પોતાના સત્યધર્મના પુરુષાર્થને વધારવો એ જ દુઃખોથી મુક્ત થવાનો સાચો ઉપાય છે.

૩૪. કાર્ય હંમેશા ઉપાદાન સદૃશ જ હોય છે. જેવું ઉપાદાન હોય છે, તેવું જ કાર્ય હોય છે. જેમ સોનાના દાગીના હશે તો તે સ્વર્ણમય જ હશે અને લોખંડથી બનશે તો તે લોહમય જ હશે. તેવી જ રીતે જ્ઞાનના બધા ભાવ પણ જ્ઞાનમય જ હોય છે, પરંતુ આ તો અજ્ઞાનીની સમજણની વિપરીતતા છે કે જે જ્ઞાન પાસે પણ એવા કાર્ય કરાવે છે કે જેથી તેનું અનંત ભવિષ્ય દુઃખમય થઈ જાય.

૩૫. નય વિકલ્પોમાં લાગે છે અને આત્માનુભૂતિ નિર્વિકલ્પ હોય છે. અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો વિકલ્પ જીવના વિશેષભાવ છે, તેથી નય વિશેષભાવમાં જ લાગે છે અને આત્માનુભૂતિનો વિષય જીવનો સામાન્યભાવ હોય છે, તેથી તે નિર્વિકલ્પ હોય છે. આ જ કારણે આત્માનુભૂતિ સામાન્યભાવની હોવાથી નિર્વિકલ્પ એટલે કે નયાતીત હોય છે.

૩૬. પાપ અને પુણ્ય ઘણી અપેક્ષાથી સમાન હોવાથી તેમને સમયસાર ગ્રંથમાં એકસમાન કહ્યા છે. જેમ પાપ અને પુણ્ય બન્ને આસ્રવ અપેક્ષાએ સમાન છે કારણ કે બન્ને આસ્રવ છે, બન્ને બંધ અપેક્ષાએ પણ સમાન છે કારણ કે બન્નેનો આત્મા સાથે બંધ થાય છે અને બન્નેય આત્માસ્વભાવથી વિપરીતતાની અપેક્ષાએ પણ સમાન છે કારણ કે તે જીવના ત્રિકાલસ્વભાવ નથી, તેથી ઉપાદેય નથી અને જીવના પાપ-પુણ્યના ભાવો જીવને સ્વભાવસ્થિરતામાં પણ અવરોધક બને છે. આ સમજણથી વિપરીત અર્થ ગ્રહણ કરીને, એટલે કે પાપ અને પુણ્યને સમાનરૂપે હેય માનીને જો કોઈ પુણ્યને છોડી પાપમાં રહે છે, તો તે અનંત કાળ માટે દુઃખોને આમંત્રણ આપે છે. આ જ સમજણની વિપરીતતા છે, આ જ આપણી અનાદિની કથા છે.

WWW.JAYESHSHETH.COM

૩૭. અનેક લોકો સમયસાર ગ્રંથમાં દર્શાવવામાં આવેલા જ્ઞાનીને સાતમા ગુણસ્થાનકસ્થિત માને છે. તેમને એ વિચારવું જોઈએ કે આચાર્ય કુંદકુંદ ચતુર્થ ગુણસ્થાનકવર્તી સમ્યગ્દ્રષ્ટિને અજ્ઞાની શા માટે કહે? આ જ કારણે સમયસાર ગ્રંથમાં જ્યાં પણ જ્ઞાનીની વાત કરવામાં આવી છે, ત્યાં ચતુર્થાદિ ગુણસ્થાનકવર્તી જીવ સમજવા જોઈએ.

૩૮. અનેક લોકો શુદ્ધોપયોગને જ શુક્લધ્યાન માને છે કે જે આઠમા ગુણસ્થાનકથી જ થાય છે. હકીકતમાં શુદ્ધોપયોગ એ સમ્યકજ્ઞાન છે, તેથી તે ચતુર્થાદિ ગુણસ્થાનકવર્તી જીવને આત્માનુભૂતિના કાળે હોય છે.

૩૯. જે પણ ઉપદેશક સમયસાર ગ્રંથના ઉપર પ્રવચન આપતા હોય છે, તેઓ સામાન્ય રીતે સમયસારરૂપ ધ્યેયનું તો સારી રીતે વર્ણન કરે છે, સમજાવે છે. પરંતુ પ્રાય: તેઓ તે ધ્યેયને મેળવવાના માર્ગ વિશે તો અજાણ જ હોય છે અથવા લોકોને સમજાવતા નથી. કારણ કે જ્યારે કોઈ પણ મુમુક્ષુ વૈરાગ્યાદિ યોગ્યતાઓને પામી ઇચ્છાઓનો નાશ કરીને આત્મસન્મુખ બને છે, ત્યારે તેને સમયસારરૂપ આત્મા સહજ રીતે જ અનુભવમાં આવે છે, આ જ રીત છે સમયસારને પામવાની, એટલે કે સમ્યગ્દર્શનને પ્રાપ્ત કરવાની.

૪૦. અનેક લોકો સમયસારમાં જણાવવામાં આવેલ સ્વસમય જીવને સાતમા ગુણસ્થાનકસ્થિત જીવ માનતા હોય છે. આ સમજ સમયસારમાં જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર સ્થિત જીવને સ્વસમય કહેવામાં આવ્યા છે તેના કારણે બનેલ છે. પરંતુ અહીંયા માત્ર સામાન્યભાવની જ વાત કરેલ છે, નહીં કે વિશેષભાવની એટલે કે પર્યાયની એટલે કે ચારિત્રની કારણ કે સમયસારમાં ફક્ત સામાન્યભાવને જ એટલે કે દ્રવ્યાત્માને જ આત્મા કહેવામાં આવ્યો છે કે જેમાં બધા જ ગુણો હાજર છે. તે બધા ગુણોમાંથી મુખ્ય ત્રણ ગુણો લઈને અહીં જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર સ્થિત જીવને સ્વસમય કહેવામાં આવ્યો છે. તે દ્રવ્યાત્મામાં જે જીવ સ્થિત હોય છે તેને જ સ્વસમય જીવ કહેવામાં આવ્યો છે તેથી તેને ચતુર્થાદિગુણસ્થાનકસ્થિત જીવ માનવો જોઈએ. બીજું, સમયસારમાં અનેક

WWW.JAYESHSHETH.COM

જગ્યાએ સ્વસમય જીવને જ જ્ઞાની તરીકે પણ વર્ણવ્યો છે તો આપણે એ પણ વિચારવું જોઈએ કે આચાર્ય કુંદકુંદ ચતુર્થ ગુણસ્થાનકવર્તી સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવને અજ્ઞાની કેમ કહે? તેથી જ સમયસાર ગ્રંથમાં જ્યાં પણ જ્ઞાનીની અથવા સ્વસમયસ્થિત જીવની વાત છે, ત્યાં ચતુર્થાદિગુણસ્થાનકવર્તી જીવ સમજવા જોઈએ.

૪૧. સમયસાર ગ્રંથની સાતમી ગાથામાં જણાવ્યું છે કે “શુદ્ધ જ્ઞાયકમાં ન જ્ઞાન છે, ન દર્શન છે અને ન તો ચારિત્ર પણ છે.” શુદ્ધ જ્ઞાયકભાવ એ જ્ઞાનીની અનુભૂતિનો વિષય છે. શુદ્ધ જ્ઞાયકભાવ જ્ઞાનસામાન્યભાવ છે, પરમપારિણામિકભાવ છે, દ્રવ્યાત્મા છે. તેથી તેમાં પર્યાય પણ ગૌણ છે અને ગુણોના ભેદરૂપ વ્યવહાર પણ નથી, પરંતુ તેમાં સર્વ ગુણો અવશ્ય વિદ્યમાન છે. તેથી જ કહી શકાય કે ચતુર્થાદિગુણસ્થાનકે શુદ્ધાત્માની અનુભૂતિ હોય છે અને તેમાં સર્વ ગુણો વિદ્યમાન હોવાથી તે જીવ સ્વસમય કહેવાય છે, સમ્યગ્દૃષ્ટિ કહેવાય છે.

WWW.JAYESHSHETH.COM